
This is the **published version** of the bachelor thesis:

Casado Barahona, Silvia; Girbau Casajoana, Laura, dir. El mite de l'amor romàntic a Infantil. Com entenen l'amor les nenes de P5?. 2020. 39 pag. (847 Grau en Educació infantil)

This version is available at <https://ddd.uab.cat/record/238278>

under the terms of the license

EL MITE DE L'AMOR ROMÀNTIC A INFANTIL

COM ENTENEN L'AMOR LES NENES DE P5?

Treball de Fi de Grau

Autora: Silvia Casado Barahona

Tutora: Laura Girbau Casajoana

Departament de Didàctica de la Llengua i la Literatura, i de les Ciències Socials

**Grau d'Educació Infantil - Curs
2019-2020**

ÍNDIX

1. Introducció.....	1
2. Justificació	2
3. Plantejament de la recerca	2
3.1. Problema que dona la recerca	2
3.2. Supòsits.....	3
3.3. Instruments.....	3
4. MARC TEÒRIC	4
4.1. Què és l'amor romàntic i d'on ve aquest mite	4
4.1. Amor romàntic, patriarcat i capitalisme.....	5
4.2. La violència de gènere	7
4.3. La influència dels poder institucionals i els mitjans de comunicació en la transmissió cultural de l'amor romàntic	7
4.4. Les representacions socials	8
4.5. El currículum d'educació infantil	10
4.6. Conclusions.....	10
5. MARC METODOLÒGIC	11
5.1. Mostra	12
5.2. Tipologia de la recerca: Estudi de cas.....	12
5.3. Instruments utilitzats	13
5.3.1. Entrevista qualitativa semiestructurada.....	13
5.3.2. Enquesta a partir d'un qüestionari.....	13
5.3.3. Play-based	14
5.4. Recursos i procediment de recollida de dades	14
5.5. Cronograma de l'estudi	15
6. Resultats obtinguts i anàlisi	16
6.1. Triangulació de dades	21
7. Reflexions i conclusions	22
8. Aplicabilitat	31
9. Propostes de millora	31
Referències bibliogràfiques	32

Resum

El mite de l'amor romàntic està present a la societat actual i hi ha molts aspectes negatius que se'n deriven d'aquest. Per això, l'objectiu principal d'aquest treball és saber quina concepció tenen 6 nenes de P5 sobre l'amor i l'acceptació de diversos tipus d'amor i relacions i comprovar si estan influenciades o no pel mite de l'amor romàntic. Els objectius secundaris són comprovar si els materials audiovisuals i literaris que es troben al seu abast fomenten i perpetuen la transmissió d'aquest mite i determinar si els principals criteris que utilitzen les nenes per establir parelles es basen en l'aparença física i en els cànons de bellesa estàndards del món occidental. Per dur a terme la investigació s'han utilitzat individualment amb cada infant 3 instruments d'investigació diferents: una entrevista semiestructurada, una enquesta a través d'un qüestionari i una dinàmica de joc basada en la tècnica play-based. L'estudi ha mostrat que la majoria de les nenes pateixen una forta influència pel mite de l'amor romàntic transmès principalment pels materials audiovisuals i literaris que la família i l'escola posen al seu abast. Ha quedat demostrat que la transmissió d'aquest mite contribueix a la perpetuació del sistema patriarcal i els mandats de gènere i això ha conduït a una reflexió sobre la importància de vigilar quins missatges es transmeten socialment.

Paraules clau: amor romàntic, influència, transmissió, sistema patriarcal i mandats de gènere

Resumen

El mito del amor romántico está presente en la sociedad actual y hay muchos aspectos negativos que derivan de él. Por eso, el objetivo principal de este trabajo ha sido comprobar qué concepción tienen 6 niñas de P5 sobre el amor y la aceptación de diversos tipos de amor y relaciones y comprobar si están influenciadas o no por el mito del amor romántico. Los objetivos secundarios son comprobar si los materiales audiovisuales y literarios que se encuentran a su alcance fomentan y perpetúan la transmisión de este mito y determinar si los principales criterios que utilizan las niñas para establecer parejas se basan en la apariencia física y en los cánones de belleza estándares del mundo occidental. Para llevar a cabo la investigación se han utilizado individualmente con cada niño 3 instrumentos de investigación diferentes: una entrevista semiestructurada, una encuesta a través de un cuestionario y una dinámica de juego basada en la técnica Play-based. El estudio ha mostrado que la mayoría de las niñas sufren una fuerte influencia por el mito del amor romántico transmitido principalmente por los materiales audiovisuales y literarios que la familia y la escuela ponen a su alcance. Ha quedado demostrado que la transmisión de este mito contribuye a la perpetuación del sistema patriarcal y los mandatos de género y esto ha conducido a una reflexión sobre la importancia de vigilar qué mensajes se transmiten socialmente.

Palabras clave: amor romántico, influencia, transmisión, sistema patriarcal y mandatos de género

Abstract

The myth of romantic love is still present in today's society and there are many negative aspects stem from it. So, the main aim of this project is to check what conception 6 girls from P5 course have about love and the acceptance of different kinds of love and relationships and whether or not they are influenced by the myth of romantic love. The secondary objectives are to verify if the audiovisual and literary materials at their disposal promote and perpetuate the transmission of this myth and to determine if the main criteria that girls use to establish couples are based on physical appearance and standard canons of beauty of the Western world. To carry out the research it has been done individually through 3 different research instruments: a semi-structured interview, a survey through a questionnaire and a game dynamics based on the play-based technique. The study has shown that most girls are strongly influenced by the myth of romantic love transmitted mainly by the audiovisual and literary materials that family and school make available to them. It has been demonstrated that the transmission of this myth contributes to the perpetuation of the patriarchal system and gender mandates. For this reason, this view has guided to a reflection on the importance of monitoring what messages are transmitted socially

Key words: romantic love, influence, transmission, patriarchal system and gender mandates

1. Introducció

Aquest estudi se centra principalment a conèixer quina concepció tenen les nenes de P5 sobre l'amor i les relacions de parella. L'objectiu principal és comprovar si mostren influència pel mite de l'amor romàntic i si el principal agent de transmissió social són els materials audiovisuals i literaris que l'escola i els docents posen al seu abast.

En aquest treball trobareu els següents apartats. En primer lloc, hi ha el plantejament inicial de la recerca que exposa els principals objectius que vull assolir amb l'estudi i quins són els problemes que em pot generar la recerca. Al següent apartat concret els objectius plantejats a través de la redacció de 3 supòsits i preguntes inicials a les quals donaré resposta amb la recerca i explico a través de quins instruments d'investigació ho faré. El següent apartat inclou el marc teòric dividit en 6 apartats. El primer apartat defineix què és l'amor romàntic i d'on ve aquest mite. Els tres següents se centren en els elements que se'n deriven d'aquest mite: el patriarcat i capitalisme, la violència de gènere i la influència dels poders institucionals i mitjans de comunicació en la transmissió de l'amor romàntic. Tenint en compte que l'estudi se centra en les ciències socials, l'apartat 4 explica què són les representacions socials, les seves característiques i com es relaciona amb l'educació. Amb relació a l'educació, l'apartat 5 analitza si el currículum d'educació infantil inclou algun objectiu relacionat amb l'amor i la construcció de la concepció d'aquest. Per últim, he inclòs unes conclusions sobre els punts esmentats anteriorment basades en les fonts consultades per a la realització del marc teòric.

El punt del marc metodològic inclou una descripció de la mostra —6 nenes de P5— i una definició de quin tipus de recerca es durà a terme: un estudi de cas. A continuació es fa una descripció detallada a partir de referents dels 3 instruments

—qualitatius i quantitatius— utilitzats per a la recerca: una entrevista qualitativa semiestructurada, una enquesta a partir d'un qüestionari i una dinàmica de joc basada en la tècnica Play-based. Per concloure el marc metodològic, s'explica els recursos necessaris i el procediment per a la recollida de dades i com s'ha seqüenciat l'estudi.

Un cop obtinguda la informació, al punt 6 he exposat els resultats obtinguts amb cadascun dels instruments d'investigació i he triangulat les dades per comprovar en quins punts conflueixen. A continuació, al punt 7 he analitzat i interpretat els resultats basant-me en el marc teòric i he extret conclusions en relació amb els objectius de la recerca. Per últim exposo quina crec que és l'aplicabilitat d'aquest estudi en la societat i educació actual i exposo propostes de millora per enriquir i ampliar futures recerques.

L'última part de la memòria inclou les referències bibliogràfiques consultades per a la realització del treball.

2. Justificació

La principal motivació per centrar el meu treball de fi de grau en les ciències socials va ser arran de l'assignatura de tercer del grau. El fet de poder investigar amb relació a un problema socialment rellevant, en aquest cas l'amor romàntic, em va semblar una molt bona opció sobre la qual fer una recerca i reflexionar des del vessant educatiu tenint en compte els coneixements adquirits fins ara. El fet de voler analitzar materials i comprovar el grau d'influència que tenen aquests en els infants també va sorgir gràcies a un treball de l'assignatura de ciències socials. Aquest es basava en l'anàlisi de diferents programes infantils amb l'objectiu de detectar quina influència tenien en la transmissió i perpetuació d'elements relacionats amb el sistema patriarcal i els mandats de gènere.

Així doncs, centrar l'estudi en l'amor romàntic i la seva influència m'ha semblat una bona manera de poder donar resposta a les meves principals motivacions quant a la realització del treball: tractar un problema socialment rellevant i analitzar materials per comprovar la seva influència en els infants.

3. Plantejament de la recerca

El plantejament que em faig amb aquesta recerca és principalment saber què entenen per amor nenes de P5 per tal de comprovar si estan influenciades o no pel mite de l'amor romàntic.

D'altra banda, uns dels objectius que em plantejo és poder comprovar si les nenes associen els cànons de bellesa estàndards del món occidental amb l'amor, i si els tenen o no en compte a l'hora d'establir relacions amoroses entre individus.

Per últim, vull comprovar si els materials audiovisuals i literaris que els infants tenen al seu abast fomenten i perpetuen la idea del mite de l'amor romàntic.

Els instruments utilitzats principalment es basen en la interacció i conversa amb elles a través d'una entrevista i una enquesta, però també he volgut incloure una proposta més dinàmica a través d'un joc.

3.1. Problema que dona la recerca

La mostra de la recerca: els infants i la seva edat, pot ser un dels principals problemes. La recerca es planteja amb infants d'educació infantil: els infants de 5-6 anys (P5), però tot i ser els grans del cicle, aquesta edat pot presentar dificultats per abordar el tema de l'amor i les relacions principalment per la falta d'experiències. L'edat dels infants em pot condicionar i limitar sobretot a l'hora de pensar quins instruments utilitzar, ja que han de ser enfocats d'una manera lúdica i significativa per a ells i que tracti el tema de manera implícita.

Alguns instruments, com per exemple: l'entrevista, també es pot veure limitada quant a reflexió i respostes que puguin donar pel nivell evolutiu tenint en compte la capacitat de raonament i de comunicació.

El problema que més dificultats m'ha generat a l'hora de fer la recerca i que es pot considerar de força major, ha estat el moment excepcional que estem vivint amb relació a la crisi sanitària per pandèmia causada pel virus Covid-19, que ha obligat a tota la població a confinar-se a les seves llars. A conseqüència d'aquest fet, les escoles també han hagut de parar la seva activitat, i per tant, he perdut l'oportunitat de poder acabar la investigació amb la mostra total plantejada en un inici. A causa de la incertesa de quan retornarà l'activitat social i laboral a la normalitat, he hagut de replantejar els supòsits i objectius de la recerca per poder-los adaptar a la mostra i la investigació que he obtingut fins al moment: 6 nenes.

3.2. Supòsits

Supòsit	Pregunta	Objectiu
Les nenes de P5 entenen l'amor romàntic únicament com amor de parella entre home i dona sense tenir en compte altres tipus d'amor	Les nenes de P5 entenen l'amor romàntic únicament com a amor entre home-dona o creuen en la possibilitat d'altres tipus de relacions amoroses?	Analitzar quina concepció tenen les nenes sobre l'amor romàntic i saber si per a elles hi ha diferents tipus d'amor i relacions: homosexuals, diversitat cultural...
Les nenes de P5 associen l'amor amb els cànons de bellesa estàndards del món occidental	Les nenes de P5 associen les parelles perquè els estàndards de bellesa són els mateixos?	Comprovar si les nenes agrupen les parelles per les seves semblances físiques i els cànons de bellesa estàndards del món occidental socialment establerts
Els diversos materials que es troben en el context i a l'abast dels infants: material literari i audiovisual, perpetuen i fomenten la idea de l'amor romàntic	Els materials dirigits als infants i les seves històries contenen elements que fomenten i perpetuen la idea de l'amor romàntic?	Comprovar si els materials literaris i audiovisuals que els infants tenen a l'abast fomenten i perpetuen la idea de l'amor romàntic

3.3. Instruments

Els diferents instruments que utilitzaré per a la investigació dels supòsits són els següents:

- **Entrevista semiestructurada** que abordi qüestions amb relació al coneixement de l'amor i quina concepció tenen les nenes d'aquest.
- **Dinàmica de joc basada en la tècnica play-based.** En aquesta dinàmica es proporciona als infants imatges d'homes i dones amb diverses característiques quant a diversitat cultural, diversitat funcional i aparença física amb la consigna que han d'agrupar-les segons creguin que es poden estimar i establir els criteris que elles creguin adients.

L'objectiu és observar si segueixen algun criteri establert en quant a agrupar home i dona amb les mateixes característiques o si pel contrari, no és té en compte cap d'aquests criteris. També ofereix l'oportunitat de comprovar l'acceptació o no de l'amor entre parelles homosexuals.

- **Enquestes a partir d'un qüestionari** amb l'objectiu de preguntar i fer un recull de quins elements literaris o cinematogràfics són els seus preferits i si coneixen o no alguns contes i pel·lícules tradicionals que fomenten i perpetuen el mite de l'amor romàntic, tot argumentant les seves respostes i preferències. Aconseguiré un llistat de materials per analitzar-los i veure si fomenten el mite de l'amor romàntic i de quina manera.

4. MARC TEÒRIC

4.1. Què és l'amor romàntic i d'on ve aquest mite

L'amor romàntic és una construcció social i afectiva de l'amor a la cultura occidental que ha influenciat sobretot en l'educació i la vida de les dones al llarg de la història. És una forma d'estimar que s'aprèn des dels nuclis familiars i productes culturals (Pascual, 2016, p.63). Segons aquest mateix autor: "l'amor és un sentiment associat amb l'afectivitat, però les formes de comprendre, expressar, definir i viure el sentir de l'amor són construccions socioculturals" (Pascual, 2016, p.64).

A partir de l'etimologia grega podem veure que coincideix amb l'amor eros (enamorament o amor passional) i ve definit per la passió amorosa, i "es basa en quatre elements: idealització, erotització de l'altre i desig d'intimitat i expectativa" William Jankowiak (citat per Pascual, 2016, p.65).

L'amor romàntic, d'una banda té una base sociobiològica que se sustenta en les relacions afectives i eròtiques entre els humans, i d'altra banda té una dimensió cultural que té unes implicacions polítiques i econòmiques, donat que el que suposa un sentiment individual, en realitat influeix, conforma i modela les estructures col·lectives humanes". (Hernández, 2015, p.10).

L'amor romàntic transmet la idea que "només existeix un únic model natural d'amor sense possibilitat de canvis" (Rodríguez, 2009, p.55), per tant podem afirmar que l'amor romàntic se sustenta en el binarisme, que es relaciona amb el fet que les relacions únicament poden ser heterosexuales. Aquest concepte de binarisme es refereix a la idea de renunciar als gustos personals i a poder escollir.

L'origen del mite de l'amor romàntic és mitològic:

El mite de l'androgen que narra Plató a "El Banquet". La història narra que existien uns éssers duals amb característiques d'ambdós sexes i que possibilitaven diferents combinacions: home-home, dona-dona o home-dona, per tant eren complets en si mateixos. Aquests éssers van ser castigats amb un raig per Zeus mentre intentaven envair l'Olimp. A conseqüència del raig, cada ésser es va

dividir en dues meitats incompletes que els condemnava a buscar eternament a la seva altra meitat (Pascual, 2016, p.65).

Cal fer especial menció al fet que aquest mite fa referència a l'ésser androgen i l'homosexualitat de manera implícita.

Sobre aquest mite en deriven altres mites i creences del que ha de ser l'amor romàntic i que ha anat construint i transmetent la societat al llarg de la història, per tant, són compartits socialment i generalment ficticis.

Els principals mites sobre l'amor romàntic que podem trobar en l'actualitat són:

- **Mite de “la mitja taronja”:** aquest mite defensa la idea que estem predestinats a la parella que escollim i tenim unes expectatives molt altes sobre aquesta.
- **Mite de l'emparellament:** Aquest mite veu únicament com a natural la monogàmia i l'heterosexual i quan algú surt d'aquestes normes és motiu de conflicte.
- **Mite de la gelosia:** el que realment es pensa que és un símbol d'amor acaba comportant comportaments violents.
- **Mite de l'equivalència:** amor i enamorament s'entenen com a sinònims i provoca ruptures i situacions doloroses.
- **Mite de l'omnipotència:** la creença que l'amor tot ho pot i que ajuda a resoldre els problemes i justifica totes les conductes.
- **Mite del matrimoni o la convivència:** la relació ha de mantenir-se estable i conviure en una estructura de convivència única.

Yela (citada per Hernández, 2015, p.13)

4.1. Amor romàntic, patriarcat i capitalisme

Molts d'aquests mites se sustenten per l'estructura patriarcal que encara avui dia patim i que es relaciona directament amb la concepció de l'amor romàntic.

“L'amor ha servit a diversos poders per perpetuar el sistema patriarcal i continuar entre les desigualtats entre homes i dones” (Pascual, 2016, p.63) Com a exemple d'aquesta afirmació, l'autor Rodríguez (2009, p.13) ens parla del mite de “la mitja taronja” per exposar el fet que el patriarcat fomenta els comportaments diferents entre homes i dones, que ser dona vol dir el contrari a ser home. D'aquesta manera, amb aquest mite s'encobria el fet que la dona està en una posició d'inferioritat i submissió amb l'excusa de la suposada complementarietat que s'ofereixen home i dona.

“A la construcció sociocultural de l'amor romàntic se'ns socialitza de manera diferent a homes i dones” (Pascual, 2016, p.64). Per tant, aquest autor també afirma que se'ns educa en l'amor de forma totalment patriarcal. A l'home se'l relaciona amb l'ombra, el poder, l'autoritat i la llibertat sexual, un home fet per a si mateix però que espera que el serveixin. D'altra banda, amb una visió totalment contrària, a les dones se les identifica amb l'afectivitat, la inestabilitat, la passivitat, capaç de dominar els sentiments i amb la predisposició de cuidar dels altres en l'àmbit privat, per tant, s'educa a la dona per servir i ser per als altres (Pascual, 2016, p.68).

En relació amb el mite de l'amor romàntic, existeixen dos tipus de patriarcat: el de "coerció" i el de "consentiment". El patriarcat de consentiment incita i convenç amablement a través de la seducció, que les dones desitgin arribar a ser com els models de feminitat que mostren els diferents mitjans de comunicació i que s'ha anat construint socialment i culturalment (Hernández, 2015, p.9). Actualment a occident podem afirmar que vivim en un patriarcat consentit que ens sedueix a poc a poc des que som petits a establir uns mandats de gènere diferents per a homes i dones. Així doncs i com afirma Herrera (2016, p.2): "el feminisme ha sigut molt crític amb aquest amor romàntic denunciant-lo com la millor estratègia per subjectar i oprimir a les dones".

Tenint en compte aquesta visió tan diferent del que ha de ser l'amor per als homes i per a les dones i els mandats de gènere que existeixen per a les seves actituds i funcions a desenvolupar, podem afirmar que "influeix a establir uns tipus de relacions íntimes i que serveixen per a construir les diferents identitats" Esteban i Távora (citats per Pascual, 2016, p.65). El fet d'entregar-se d'aquesta manera a l'altre, a més d'influir en la creació d'identitat també aconsegueix que les dones perdin la seva individualitat.

Per tant, aquests mandats de gènere i estereotips que es veuen obligats a desenvolupar homes i dones per raons de sexe i gènere, lluny d'aconseguir una complementarietat, aconsegueix un marc de desigualtat per als dos (Hernández, 2015, p.14).

"Aquesta lògica de dominació i submissió genera terribles lluites de poder en les llars, i ens divideix a homes i dones en dues bandes oposades en conflicte fins a l'eternitat" (Herrera, 2013)

Estretament relacionat amb el patriarcat, Hernández (2015, p.15) ens parla del capitalisme i com aconsegueix l'amor romàntic ser una eina de control a la societat al servei el capitalisme.

Aquest autor afirma que la cultura ha intentat perpetuar el model de parella heterosexual que arriba a matrimoni com a únic model de família adequat, perquè aquestes famílies seran les que consumiran al mercat. Alguns dels exemples que mostren perquè Hernández ens parla del capitalisme i de consumir al mercat, és per la gran oferta de serveis que s'ofereixen únicament a les parelles heterosexuales a la indústria de l'amor, com per exemple: l'església catòlica que no demana diners pels seus actes religiosos però sí que accepta donacions amb la cerimònia de matrimoni, els fotògrafs de les cerimònies, hotels, viatges... En resum, una gran quantitat de serveis que se sustenten en les relacions heterosexuales i que es beneficien del que l'amor romàntic comporta. Per tant, "la indústria de l'amor romàntic té un paper molt important en l'economia occidental i conseqüentment fomenta la vida en parella" (Hernández, 2015, p.16).

Per concloure aquest apartat, m'agradaria esmentar que és necessari buscar i educar en noves formes d'amor que siguin més lliures, democràtiques i sobretot igualitàries que ja han fomentat feministes com Virginia Woolf (Pascual, 2016). "El patriarcat durarà fins que les dones el sostinguem a les nostres fantasies. La duració del patriarcat és directament proporcional a les nostres fantasies patriarcals" Lagarde (citada per Pascual, 2016, p.65).

4.2. La violència de gènere

Estretament lligat amb el patriarcat i les desigualtats que aquest fomenta, cal esmentar la violència de gènere com a aspecte que fomenta la idea d'amor romàntic.

”La violència de gènere està directament relacionada amb l'amor romàntic, a causa de la concepció social que es té sobre el mateix, els models d'amor existents i la forma en què les persones han de respondre a certs patrons quan formen una parella” (Hernández, 2015, p.20).

Quan parlem de violència de gènere relacionat amb l'amor romàntic, el mite de la gelosia és el que es relaciona estretament amb la violència. La gelosia provoca inseguretats respecte a l'amor, però el més preocupant sobre aquest mite és pensar que si no hi ha gelosia, no hi ha amor, entenent la gelosia com a una forma de demostrar l'amor intens que es té per una altra persona i que moltes vegades deriven en situacions de violència respecte a l'altre persona (Herrera, 2016,p.7). A més, moltes situacions de violència i maltractament es toleren per la falsa creença que l'amor tot ho pot i tot ho justifica i que és normal patir per amor (Pascual, 2016, p.66).

Cal esmentar la importància de poder desmuntar aquests mites que fins i tot fomenten els mitjans de comunicació a través dels elements cinematogràfics perquè tenen molta influència tant en els més petits com amb els nois i noies adolescents. Poden arribar a creure's aquests mites i fal·làcies entorn què és l'amor i què és el que comporta aquest i poden arribar a fer que es tolerin actituds i fets com el maltractament i la violència de gènere per haver normalitzat diverses situacions (Pascual, 2016, p.67).

Per últim, m'agradaria poder especificar que, tot i que fins ara només s'ha dirigit i esmentat el mite de l'amor romàntic cap a parelles heterosexuales, aquesta idea d'amor obsessiu, d'exclusivitat i permissivitat cap a les situacions de violència també es poden donar en parelles homosexuals. En aquest cas deixariem de parlar de violència de gènere i l'anomenariem només violència, però derivaria de la mateixa idea errònia del que ha de ser l'amor.

4.3. La influència dels poder institucionals i els mitjans de comunicació en la transmissió cultural de l'amor romàntic

Els mitjans de comunicació i les institucions que els governen tenen molta influència i poder en la transmissió i perpetuació dels mandats de gènere i les desigualtats que produeixen. A més, són una arma molt poderosa per transmetre construccions socials com la del mite de l'amor romàntic i tots els rols i estereotips de gènere que d'aquí se'n deriven.

Tot i això, els mitjans de comunicació no són els únics poders que tenen aquesta gran influència, sinó que tal com diuen dos autors “la família, l'escola, l'estat, i la religió són algunes de les institucions que contribueixen a la reproducció de representacions relacionades amb la definició de gèneres” (Martínez i Merlino, 2012, p.80);.

D'altra banda, hi ha elements molt importants i amb molta rellevància com per exemple una definició d'una paraula que apareix a un diccionari oficial d'una llengua, que mostren fins a quin punt arriba la influència i la transmissió cultural. Pascual (2016, p.66) ens

mostra que al diccionari de la “Real Lengua Española”, dues de les definicions de la paraula amor parlen de patiment i reforcen la idea de l'amor com a complementarietat de parts insuficients i incompletes. Dues d'aquestes definicions són les següents:

“Sentimiento intenso del ser humano que, partiendo de su propia insuficiencia, necesita y busca unión con otro ser” i “Sentimiento hacia otra persona que, naturalmente nos atrae y que, procurando reciprocidad en el deseo de unión, nos completa, alegra y da energía para convivir, comunicarnos y crear”¹

Aquest és un clar exemple de fins a quin punt hi ha una transmissió cultural d'aquest mite a través d'elements que estan a l'abast de tothom.

Així doncs, podem considerar que “l'anàlisi crític i feminista dels mitjans de comunicació poden ser una bona eina pel diàleg, la coeducació al plànol afectiu, amorós i sexual, a la cerca d'una joventut més lliure, crítica i reflexiva” (Pascual, 2016, p.67).

Així doncs es pot afirmar que els mitjans de comunicació i les institucions són un poder molt important en la transmissió cultural i que per tant s'ha de tenir molt en compte quin material consumim i deixem consumir als nostres infants per evitar continuar perpetuant aquestes concepcions errònies.

4.4. Les representacions socials

“Entenem per representacions socials com l'acció de pensament en el qual un subjecte es relaciona amb un objecte mitjançant diversos mecanismes i l'objecte se substitueix per un símbol” León (citat per Materán, 2008, p.243).

Així doncs l'objecte finalment queda representat simbòlicament a la ment del subjecte en qüestió, i aquesta representació i interpretació es veu influïda per valors, religions, necessitats, rols socialment establerts... en definitiva, per aspectes socioculturals (Materán, 2008, p.244). Per tant, tal com afirma aquest mateix autor, “les representacions socials estan associades al llenguatge i a les pràctiques socials d'un determinat grup cultural i no només es troben a la subjectivitat de l'individu, sinó a la cultura, a la societat i al món” (Materán, 2008, p.244).

Per tant, hi ha molts condicionants en l'organització d'aquestes representacions, com per exemple els mitjans de comunicació que tenen una influència molt gran en la societat en general des d'edats molt primerenques.

Segons Moscovici (citat per Materán 2008, p.245), les representacions socials majoritàriament sorgeixen en moments de crisis i conflictes.

El fet que aquestes representacions socials tinguin un origen social fa que les representacions també puguin ser col·lectives i que permeti la comunicació entre membres d'una comunitat, construint un codi concret per a l'intercanvi social. Per tant, aquestes representacions col·lectives es van creant a través de les diferents interaccions

¹ Española, R. A., & Madrid, E. (1992). Diccionario de la lengua española.

socials (Materán, 2008, p.247) i contribueixen a mantenir una visió comuna a un grup o classe social (Jodelet, 2011, pg.135)

Aquestes representacions socials tenen diverses funcions:

“Serveixen per establir categories compartides d'objectes amb un grup de persones, propicia comunicació entre les persones que implica diferents punts de vista compartits i divergents, promouen el pensament col·lectiu denominat identitat social (coneixement del grup al qual es pertany) i justifica les decisions i conductes que hi ha a les interaccions socials” León (citat per Materán, 2008, pg.245)

Com a característica més important que defineix les representacions socials, és que no tenen un caràcter estàtic i que a diferència dels mites, no tenen la possibilitat de convertir-se en tradicions perquè els mitjans d'informació, sigui el que sigui, exigeixen un canvi continu de coneixements (Materán, 2008, pg.247).

Els diferents contextos influeixen en la creació de les representacions, però l'educació té un paper molt important en la creació d'aquestes representacions socials. “Les representacions retingudes pels destinataris de l'ensenyament poden facilitar aquests processos o pel contrari obstaculitzar-los” (Jodelet, 2011, pg.137). Les representacions estan localitzades en diversos contextos institucionals, però l'àmbit familiar i escolar són contextos destacables, ja que la formació de representacions socials poden anar influïdes pels discursos tant dels docents com de les famílies.

Tenint en compte que les representacions no són estàtiques i que l'educació té una influència important en la creació d'aquestes, el poder i la influència de l'educació es pot destinar a modificar aquestes representacions en benefici de la societat com per exemple modificant les representacions socials de gènere i els mandats de gènere que es defineixen a continuació. Una de les àrees que té la possibilitat d'analitzar i modificar aquestes representacions socials són les ciències socials.

Un cop contextualitzades les representacions socials de forma general, és convenient parlar de les representacions socials de gènere i les visions estereotipades que generen dels objectes. Aquestes representacions socials de gènere es defineixen com “les preinscripcions socials que es construeixen i difonen a través de la socialització i que construeixen identitats i comportaments diferenciats per homes i dones” (Blanco, Bruel, Scarparo, Calvo & Herranz, 2013). Segons aquests autors, aquestes representacions no únicament estableixen una diferenciació binària, sinó que estableixen diferències asimètriques fomentant desigualtats entre un sexe i l'altre i compleixen funcions tenint en compte els diferents interessos, posicions socials, polítiques i religioses i que influeixen en els processos de classificació social.

Per tant, les representacions de gènere estan vinculades directament amb el que s'anomenen mandats de gènere que es defineixen com “els models normatius del que és ser un home masculí i una dona femenina proposats pel patriarcat i apresos durant el procés de socialització” (Blanco, Bruel, et. al., 2013).

Aquests mandats de gènere fomenten la idea que l'home s'ha de formar com una persona “per a si mateixa”, autosuficient, amb poder, èxit i racional, mentre que la dona ha de ser una persona “pels altres” amb una capacitat d'entrega, cuidadora, responsable del benestar dels altres renunciant a les seves pròpies necessitats i amb predisposició a l'amor.

Així doncs, com a conclusió i recuperant el concepte important d'aquest treball: l'amor romàntic, podem observar que el binomi de l'amor i el patiment per part de la dona està fomentat per aquests mandats de gènere i que com ja s'ha esmentat anteriorment, es deu a un gran recorregut històric i ideològic. A més, aquest mite de l'amor romàntic no només es veu reforçat pels mandats de gènere, sinó que aquesta construcció social ha estat fomentada per la concepció patriarcal que influeix en les desigualtats de gènere, la discriminació cap a les dones i la submissió d'aquestes a l'heterosexualitat com a única possibilitat de relació afectiva Ruiz (citada per Blanco, Bruel, et. al., 2013).

4.5. El currículum d'educació infantil

Després d'analitzar el currículum d'educació infantil de segon cicle (ja que la mostra d'aquest treball seran infants d'aquesta franja d'edat de 3 a 6 anys) per comprovar si es fa algun esment al concepte d'amor o hi ha algun objectiu establert per a la construcció d'aquesta concepció, puc afirmar que tot i que en aquest document es fa referència a l'infant i les relacions amb els altres i es parla de l'educació emocional dels infants, no es fa cap referència implícita al concepte d'amor.

A més, una àrea del currículum inclou objectius de la descoberta d'un mateix i dels altres i una capacitat que fa referència al fet que els infants en acabar l'etapa hauria de ser capaç “d'assolir progressivament seguretat afectiva i emocional i anar-se creant una imatge positiva d'ell mateix i dels altres”². Sota el meu criteri, penso que per poder assolir aquesta capacitat esmentada i per poder treballar de manera completa l'àrea de descoberta d'un mateix i dels altres, seria necessari poder encabir objectius relacionats amb la construcció del concepte d'amor per poder evitar les concepcions errònies que deriven al mite de l'amor romàntic.

Per tant, introduir a l'aula el concepte d'amor i la construcció d'aquesta concepció serà responsabilitat del/la docent i de la seva sensibilitat envers aquest contingut.

4.6. Conclusions

Amb el que he pogut aprendre i reflexionar a través de les persones expertes esmentades anteriorment, he arribat a la conclusió que el mite de l'amor romàntic és una construcció social que s'ha anat creant i perpetuant al llarg de la història i que encara avui dia continua molt present.

Aquest mite fomenta el binarisme, la idea que les relacions de parella només poden ser heterosexuales i d'aquest mite se'n deriven molt més com per exemple l'exclusivitat, la gelosia com a demostració d'amor o la idea que la parella ha de ser per tota la vida.

² d'Ensenyament, D. (2008). Currículum d'Educació Infantil. Segon Cicle. *Decret, 181*, 2008.

Els motius que encara estigui tan present són d'una banda la societat patriarcal en la qual vivim avui dia i el capitalisme que es relaciona amb la idea de parella i matrimoni heterosexual i tots els beneficis que això comporta.

Es relaciona directament amb el patriarcat perquè aquest mite d'amor romàntic reforça les desigualtats entre homes i dones, fent creure que els homes són autosuficients, amb poder, èxit i un pensament racional, mentre que la dona ha de buscar l'amor per poder complementar-se, i ha de renunciar a les seves necessitats per cobrir la dels altres. Per tant, el que fomenta aquest mite és una educació i actituds diferents per a homes i dones, mantenint una desigualtat i reforçant la idea que les dones hem de trobar una parella per poder estar completes.

Amb relació al patriarcat i les desigualtats estan les representacions socials, que són les imatges que ens creem socioculturalment tant individualment com col·lectivament d'un element en concret, que utilitzem per classificar-lo i denominar-lo i ens serveix per interpretar la realitat. En el cas de les dones i els homes, estan les representacions socials de gènere, que seguint els mandats de gènere socialment establerts, les dones han de seguir uns patrons i unes actituds totalment diferents de la dels homes i si no segueixes aquests patrons, no se't considera enterament home o dona.

Tot i això, aquestes representacions socials no són estàtiques, sinó que es poden modificar i reeducar per canviar aquesta visió i construcció mental i social envers un individu o col·lectiu.

Aquest mite es transmet i fomenta a través de les institucions amb poder, mitjans de comunicació i diversos materials que estan a l'abast de tothom, com l'exemple esmentat del diccionari o elements cinematogràfics que influeixen en la creació de la concepció d'amor dels més petits, normalitza situacions com la submissió de la dona cap a l'home o situacions de violència.

És perillós perquè aquestes situacions de violència de gènere es poden arribar a normalitzar i permetre a causa de la concepció d'amor que transmet aquest mite en referència al fet que l'amor tot ho pot, tot ho justifica i que si no hi ha gelosia no estimes a aquella persona. Per tant, hem d'analitzar i ser conscients de quins materials posem a l'abast dels infants i les conseqüències que poden tenir.

5. MARC METODOLÒGIC

El marc metodològic és la part del treball destinada a descriure i explicar quins són els mecanismes que hem utilitzat per poder analitzar el problema de la nostra investigació, "és el conjunt d'accions destinades a descriure i analitzar el fons del problema plantejat, a través de procediments específics que inclouen les tècniques d'observació i recull de dades, determinant com es farà l'estudi" (Franco, 2011, p.37).

Per tant, aquest apartat se centra bàsicament a explicar com hem fet l'anàlisi per a la nostra investigació, és a dir: quins mètodes, procediments o tècniques hem aplicat, la mostra escollida, a la vegada que també hem de justificar què hem fet, quina és la raó i

com ho hem desenvolupat. El marc teòric ha de servir per poder formalitzar els objectius que ens hem marcat prèviament, a més de servir com a evidència per poder confirmar o refutar les hipòtesis redactades prèviament a la investigació, independentment que aquestes es compleixin o no.

5.1. Mostra

La mostra de l'estudi són 6 nenes de 5-6 anys —P5—. El motiu principal pel qual he escollit aquesta mostra és per l'edat, ja que tot i ser d'infantil són el grup més gran de l'etapa i per tant, tenen un major grau de comprensió, més capacitat cognitiva i una major facilitat a l'hora d'expressar i comunicar-se. Tenint en compte que el tema principal de la recerca és l'amor, crec que és el grup d'edat més preparat per abordar-lo.

He decidit escollir la mostra tenint en compte incloure nenes amb diverses característiques en relació a la personalitat, situacions, estructures familiars... tenint en compte que aquestes variacions poder influir en els resultats obtinguts i aportar riqueses.

5.2. Tipologia de la recerca: Estudi de cas

L'estudi de cas és una metodologia de recerca qualitativa, i la seva major potencialitat és que “mesura i es registra la conducta de les persones involucrades en el fenomen estudiat, mentre que els mètodes quantitius només se centren en la informació verbal obtinguda a través d'enquestes per qüestionaris” Yin (citat per Martínez, 2011, p.167). Però aquesta no és l'única potencialitat d'aquesta tipologia de recerca, sinó que “en el mètode d'estudi de cas les dades poden ser obtingudes des d'una varietat de fonts, tant qualitatives com quantitatives; això és, documents, registres d'arxius, entrevistes directes, observació directa, observació dels participants i instal·lacions o objectes físics” Chetty (citat per Martínez, 2011, p.167). El fet de ser un mètode qualitatiu, influeix en què es tenen en compte tots els detalls i s'expressen i s'analitzen de manera profunda, “posa relleu a incidents clau, en termes descriptius, mitjançant l'ús d'entrevistes, notes de camp, observacions, gravacions de vídeo i documents” Cebreiro i Fernández (citat per Gómez, 2012).

Segons Serrano i Martínez (citat per Gómez, 2012) l'estudi de cas es pot dividir en 3 fases: fase pre-activa on es té en compte el disseny del procediment, la fase interactiva que inclou el treball de camp a través de les tècniques qualitatives i on es contrasten les diverses informacions obtingudes. I per últim la post-activa, on s'elabora l'informe final de l'estudi i es detallen les reflexions sobre el problema estudiat.

5.3. Instruments utilitzats

5.3.1. Entrevista qualitativa semiestructurada

Les entrevistes es defineixen com “una conversa que es proposa una finalitat determinada diferent del simple fet de conversar. És un instrument tècnic que adopta la forma d'un diàleg col·loquial” (Díaz, Torruco, Martínez & Varela, 2013) o “la comunicació interpersonal establerta entre l'investigador i el subjecte d'estudi, a fi d'obtenir respostes verbals als interrogants plantejats sobre el problema proposat” Canales (citat per Díaz, Torruco, Martínez & Varela, 2013).

L'entrevista semiestructurada es tracta d'un instrument qualitatiu de modalitat mixta. Que sigui un instrument qualitatiu vol dir que són més flexibles i dinàmiques, i podem afirmar que “les entrevistes qualitatives han sigut descrites com no directives, no estructurades, no estandarditzades i obertes” (Taylor, & Bodgan, 2008).

En aquest tipus d'entrevistes les preguntes ja estan prèviament formulades a un guió, que pot anar variant tenint en compte el desenvolupament de l'entrevista i el subjecte al qual se li fa l'entrevista.

Per tant, l'investigador/a fa una sèrie de preguntes generalment obertes al principi de l'entrevista que defineixen l'àrea a investigar, però té la llibertat per aprofundir en alguna idea que pugui ser rellevant, fent noves preguntes. Hi ha una alternança entre de fases directives i no directives (Blasco, & Otero, 2008). Centrant-nos exclusivament en les entrevistes semiestructurades, un dels avantatges i característiques més destacables és “la possibilitat d'adaptar-se als subjectes amb enormes possibilitats per motivar a l'interlocutor, aclarir termes, identificar ambigüitats i reduir formalismes” (Díaz, Torruco, Martínez & Varela, 2013). Una de les decisions més importants que haurà de prendre l'entrevistador, és si ha d'aprofundir en algun aspecte que ja s'hagi respost per tal d'extreure més informació en relació amb relació al problema de la investigació o si continua amb el transcurs de l'entrevista.

5.3.2. Enquesta a partir d'un qüestionari

En primer lloc crec que és necessari puntualitzar la diferència existent entre l'enquesta i el qüestionari, ja que pot generar dubtes. Cal dir que l'enquesta és un procediment, mentre que el qüestionari és l'instrument utilitzat per dur a terme aquest procediment. Així doncs, l'enquesta es defineix com “una estratègia d'investigació basada en les declaracions verbals d'una població concreta, a la qual es realitza una consulta en concret de determinades circumstàncies polítiques, socials o l'estat d'opinió sobre un tema en particular” Aravena (citat per Toledo, 2012).

Tot i que es poden utilitzar altres instruments per a aquest mètode, el més usual és el qüestionari. Aquest mateix autor defineix aquest instrument com: “és l'instrument, que té forma material impresa o digital, utilitzat per enregistrar la informació que prové de persones que participen en l'enquesta” (Toledo, 2012).

Els qüestionaris poden contenir preguntes obertes, tancades o una barreja de tots dos tipus. Així doncs, tenint en compte el procediment que se segueix per realitzar l'enquesta, es podrà definir com a eina amb perspectiva quantitativa o qualitativa.

5.3.3. Play-based

La tècnica Play-based és una tècnica basada en la intervenció a partir del joc, “la teràpia de joc és un mètode que utilitza intervencions basades en el joc i el tractament amb infants, des de la infància cap endavant. Utilitza tant el joc com la comunicació verbal per comprendre i ajudar al nen en edat preescolar” (Drewes, 2006).

És una tècnica potent perquè permet als infants expressar-se a partir del joc, tenint en compte que és l'eina de comunicació i expressió més important per als infants en edats primerenques. El fet que el joc sigui l'eina més potent de comunicació per als infants, facilita l'obtenció d'informació a partir de la preparació i utilització de materials prèviament dissenyats orientats cap a la direcció de la intervenció i els objectius marcats envers la informació que volem obtenir. Cal tenir en compte també la importància de la interacció de l'investigador i la seva actuació quant a recollir i interpretar les informacions rebudes a partir del joc dels infants, “Com el joc és el llenguatge del nen, el joc proporciona un mitjà per construir la relació essencial entre el conseller i el nen. El conseller pot entrar en el món emocional del nen a mesura que el nen el revela i actua lliurement” Landreth (citat per Drewes, 2006).

5.4. Recursos i procediment de recollida de dades

Com ja he dit, s'han utilitzat tres recursos diferents per a la recollida de dades que han estat dissenyats i adaptats a les característiques de la mostra tenint en compte les capacitats i interessos. Els diversos instruments d'investigació s'han dissenyat per dur-los a terme de forma individual amb cada integrant de la mostra per aconseguir una major intimitat i obtenir millor qualitat dels resultats sense influències externes.

En primer lloc, vaig anticipar les diferents accions que faria amb els infants contextualitzant per què estaven allà i donant-los l'oportunitat de decidir si volien o no col·laborar i com volien seqüenciar-ho per sentir-se més segurs i motivats.

L'entrevista semiestructurada ha estat dissenyada amb l'objectiu d'obtenir informació quant a la concepció que tenen les nenes de la mostra sobre l'amor, com el demostren i per obtenir opinions amb relació a elements que deriven de l'amor, com per exemple: el matrimoni. Per tal d'introduir el tema principal de la recerca, la primera pregunta era amb relació a si algun cop havien escoltat la paraula amor o estimar i què entenien per a aquesta. Els recursos utilitzats per a dur a terme aquest mètode d'investigació ha sigut un **guió d'entrevista** prèviament elaborat però amb certa flexibilitat per adaptar-se al transcurs de les diferents entrevistes. S'ha enregistrat en àudio⁴ a través del mòbil per fer les posteriors **transcripcions**.

Pel que fa a **l'enquesta a través d'un qüestionari**, la finalitat d'aquest ha sigut obtenir informació sobre les preferències de les nenes de la mostra quant a material literari i audiovisual i les històries que expliquen per comprovar el grau d'influència que tenen

amb relació a l'amor romàntic. El qüestionari s'ha elaborat amb preguntes tancades i obertes per poder donar l'oportunitat als infants de poder argumentar i justificar les seves tries. Els recursos necessaris per a l'elaboració ha sigut el qüestionari elaborat prèviament —un per infant— que he emplenat jo en funció de les seves respostes. Les respostes s'han enregistrat en àudio per tenir una evidència i la possibilitat de consultar per contextualitzar les respostes.

Per últim, el mètode d'investigació utilitzat amb la mostra ha sigut una **dinàmica de joc basada en la tècnica Play-based**. Els recursos utilitzats han estat diverses imatges d'homes i dones escollides amb un criteri determinat amb relació a la diversitat cultural i característiques de l'aspecte i condicions físiques. L'objectiu de la dinàmica és observar quins criteris estableixen les nenes per emparellar a les persones segons pensin que es poden estimar i comprovar si accepten la possibilitat d'una parella homosexual que trenqui amb el binarisme que predica l'amor romàntic. També vull comprovar si el criteri més utilitzat es basa en els cànons de bellesa estàndards del món occidental. Per a la transcripció de les diferents tries s'ha fet un enregistrament a partir de fotografies i vídeo.

5.5. Cronograma de l'estudi

La investigació s'ha dut a terme durant l'horari lectiu en un moment en el qual les nenes de la mostra es trobaven amb la tutora de referència, fet que ha facilitat sol·licitar que poguessin sortir de l'aula.. En tot moment s'han respectat els diferents moments d'esbarjo per no trencar amb la rutina. Per tal de poder aconseguir aquest clima d'intimitat i tranquil·litat òptim que permetés utilitzar els diferents instruments d'investigació i els enregistraments pertinents, he utilitzat una aula polivalent on només estiguéssim la nena de la mostra i jo.

S'ha destinat aproximadament 30 minuts per a cada nena. Tenint en compte la funció introductòria de l'entrevista, en tots els casos s'ha iniciat la interacció a partir d'aquesta, però s'ha ofert a les nenes la possibilitat d'escollir l'ordre del desenvolupament dels dos instruments d'investigació restants.

6. Resultats obtinguts i anàlisi

A partir de les dades obtingudes a l'**entrevista semi estructurada**, he comprovat que en la majoria de casos totes les nenes estan familiaritzades i han sentit a parlar de la paraula amor o estimar, sigui a l'escola o a casa, tret de dos casos que sí que han parlat d'amor però no d'estimar i a la inversa.

Quan se'ls hi ha preguntat **què entenen per la paraula amor**, totes ho relacionen amb el fet d'estimar a algú i totes coincideixen que els hi agrada estimar i que les estimin, fet que demostra que a aquestes edats ja tenen una noció i estan familiaritzades amb el que aquesta paraula suposa. Quan se'ls hi ha **preguntat com demostren i les altres persones els hi demostren a elles que les estimen**, en tots els casos han verbalitzat que ho fan a través de mostres d'afecte: abraçades i petons, i només una nena ha dit que demostra el seu amor i afecte verbalitzant que els estima. Cal destacar que en tres casos, és a dir, la meitat de la mostra, relaciona demostrar amor amb oferir o rebre regals materials: pastissos, magdalenes, clauers, dibuixos... D'altra banda, quan he preguntat **a quines persones estimen**, totes les nenes de la mostra han coincidit que estimen a membres de la seva família —pare, mare, germans/es—. També s'han mencionat als tiets, amics, amigues i professors.

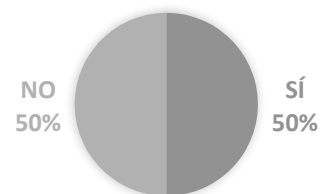
Cal destacar un cas que, a més d'esmentar que estima als seus pares i germans, explica que té un parella i que s'ha casat amb ell. La nena explica que el curs passat es va casar amb un altre nen, però que “la va deixar” per casar-se amb una altra amiga seva i per aquesta raó aquest curs té aquesta parella. A més, esmenta que es demostren el seu amor fent-se petons a la galta. Per tant, aquest és l'únic cas en el qual la nena té més present i li dona importància a l'amor de parella i a la relació entre un home i una dona, és a dir, s'estaria apropant al concepte d'amor que predica el mite de l'amor romàntic.

Pel que fa a la pregunta si aquestes nenes **es voldrien o no casar en un futur**, hi ha diversitat d'opinions.

Dues de les nenes que han respost que sí que els hi agradaria casar-se ho han argumentat i justificat dient que: “perquè li agrada fer petons i perquè li agradaria conèixer i veure molt al seu novio”. En el cas de les nenes que han dit que no els hi agradaria casar-se, només una nena ha justificat la seva resposta dient que no li agradaria: “perquè tens molts treballs i has de demostrar que ho fas sola, pensant amb el cap per poder aprendre més coses”. D'altra banda, les nenes que han dit que sí que es casarien mostren més influència pel mite de l'amor romàntic i les construccions socials que ha anat establint aquest mite.

En un cas va sorgir una pregunta que no estava preestablerta a la resta d'entrevistes. Tenint en compte el transcurs de la conversa i que va verbalitzar i va mostrar interès per l'amor de parella —la nena anteriorment esmentada que ha verbalitzat tenir parella—, vaig creure oportú i interessant preguntar **com s'imagina que serà la seva parella en un**

T'AGRADARIA CASAR-TE?

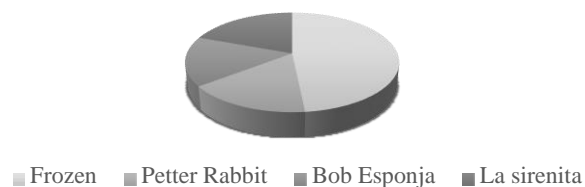
futur. La nena va establir dos criteris essencials que havia de tenir la seva futura parella. D'una banda, aquesta parella ha de tenir una semblança física amb ella —“Que sigui com jo de cabell”—. La nena utilitza un criteri que té a veure directament amb l'aspecte físic i la concepció de bellesa que ella tingui establert. D'altra banda, l'altre criteri que va esmentar que havia de complir la seva futura parella és que tingui diners, argumentant que ella en té pocs, i si estan junts podran compartir aquests diners i així ella en tindrà més. Com a conclusió, esmenta que si aquest home no tingués diners, no es casaria.

Per últim, amb relació a la pregunta del matrimoni, he preguntat a les nenes **com s'imaginen en un futur** amb la intenció de poder comprovar quines són les seves màximes aspiracions avui dia. La majoria ha respost amb alguna professió: perruquera, professora; o amb relació a algun esport: patinadora; tret d'un cas en el qual la nena ha verbalitzat que en un futur s'imagina com una princesa, vivint en un castell molt gran amb un príncep.

En segon lloc, gràcies a la **informació obtinguda per les enquestes** fetes a les 6 nenes de la mostra, he pogut **recollir informació amb relació a les preferències i coneixement que tenen sobre els materials audiovisuals i literaris que tenen al seu abast** i si aquests tenen influència o no en el foment i la perpetuació del mite de l'amor romàntic.

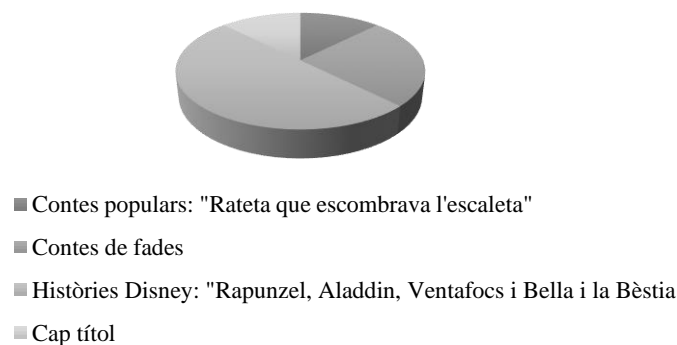
Inicialment, he volgut preguntar a les nenes quina era la seva pel·lícula i conte preferit per poder obtenir informació sobre les preferències quant a material audiovisual i literari es refereix. Aquests han sigut els resultats obtinguts amb relació al **material audiovisual**:

Preferències material audiovisual

I aquests han sigut els resultats obtinguts amb relació al **material literari**:

Preferències material literari

Totes aquestes històries tenen en comú que **l'argument principal és la història d'amor entre home i dona**, príncep i princesa i que en la majoria dels casos la princesa requereix el príncep per poder salvar-se. Referent a la pregunta feta a les nenes de la mostra amb relació a **si s'enamoraven els prínceps i princeses de les històries que coneixien**, la resposta unànime per part de totes elles va ser que sí, fet que demostra que aquestes històries contenen elements del mite de l'amor romàntic, com per exemple: el matrimoni o la necessitat de trobar l'amor de parella entre home i dona.

Quan se'ls hi va preguntar a les nenes si els **hi agradaven o no les històries amb prínceps i princeses i quina era la raó**, totes van coincidir en una resposta afirmativa, però les raons eren diverses. En dos casos, la justificació es recolza en el fet que apareguin prínceps i princeses i que aquests es casin. D'altra banda, una nena verbalitza que li agraden les històries de prínceps i princeses perquè: "els prínceps i les princeses estan molt guapos". Només en un cas no sap argumentar per què li agraden i una altra nena comenta que li agraden aquestes històries: "perquè la seva germana també les veu" fet que demostra que els materials audiovisuals i literaris tenen una transmissió social. Cal destacar el cas d'una nena que verbalitza que li agraden les històries de prínceps i princeses perquè "quan les escolta amb la seva parella, s'abracen".

Se'ls hi ha plantejat a les nenes **si els hi agradaria ser la princesa rescatada per un príncep**, i la resposta que totes han donat ha sigut afirmativa, però com en el cas anterior, les raons han sigut diverses. En un cas la nena justifica la seva resposta dient que "li agradaria ser la princesa perquè les princeses estimen" i en un altre cas "li agradaria que li salvés un príncep que anés en cavall". En dos casos, associen el fet de ser princeses amb els cànons de bellesa, argumentant que "les princeses són boniques" i que algunes, com per exemple: l'Aurora, "és molt guapa, vesteix de rosa i aquest és el seu color preferit". Els dos casos restants no han sabut justificar la seva resposta.

A continuació, he obtingut informació sobre **si han escoltat dos dels contes clàssics populars**, que sota el meu criteri considero que contenen elements que poden perpetuar i fomentar l'amor romàntic. He volgut esbrinar si han escoltat aquests contes, on els han escoltat i si els i agraden o no. Pel que fa al conte de la **Ventafocs**, totes les nenes l'han escoltat alguna vegada i els hi ha agradat. Les raons han sigut diverses: "perquè és molt xula", "perquè la té a casa", "perquè l'ha vist molts cops però ara ja no pot perquè no està a Netflix", "perquè la fada converteix un ratolí i una carbassa en una carrossa amb un cavall" i per últim, un cas que no sap argumentar la seva resposta. Una resposta a destacar és la d'una nena que ha respost que li agrada el conte perquè surten prínceps i princeses i s'enamorenen, tornant un altre cop a comprovar la importància que li dona a la presència de l'amor romàntic a les històries. Pel que fa a les respostes envers el conte de la **"Rateta que escombrava l'escaleta"**, també totes les nenes de la mostra el coneixen i l'han escoltat algun cop. Totes coincideixen que els hi ha agradat, inclús com he pogut comprovar a l'inici de l'enquesta, un cas el menciona com el seu conte preferit. Dues nenes esmenten que els hi agrada pels seus personatges: en un cas "perquè escull a un gat" i l'altre "perquè surten gossos i li agraden els gossos". Una altra nena argumenta la

seva resposta dient que li agrada: “perquè l’ha escoltat a l’escola” i una altra ho justifica dient: “que li agrada perquè escull al gat però no arriba a menjar-se-la perquè els protagonistes que prèviament havia rebutjat són els que la salven”. Per últim, dues nenes argumenten les seves respostes basant-se en l’estètica i la imatge de la rateta, ja que verbalitzen que els hi agrada la història “perquè la rateta amb els diners que troba es compra un llaç” i “que porta un vestit i un llaç al cap”.

Les respostes obtingudes amb relació a **on han escoltat aquests contes** demostren que s’han explicat amb major freqüència a casa que a l’escola, tenint en compte que tres casos han sigut a l’escola i 4 a casa.

De la mateixa manera que amb els materials literaris, també he volgut **obtenir informació sobre clàssics cinematogràfics** en els quals he detectat que hi ha elements que poden fomentar el mite de l’amor romàntic, en aquest cas: “**La Sirenita**” i “**la Bella i la Bèstia**”.

Pel que fa a la **Sirenita**, totes les nenes de la mostra l’han vist menys una. Totes les que l’han vist coincideixen que els hi agrada. Pel que fa a les justificacions, la majoria es basen en argumentacions que no tenen relació amb el mite de l’amor romàntic: “perquè és una sirena”, “perquè la vaig veure quan tenia tres anys però ja no me’n recordo”, “perquè està a l’aigua” i “perquè és una sirena que neda i a ella li agrada nedar”. Hi ha una resposta que si m’agradaria destacar; una de les nenes justifica la seva resposta dient que li agrada la pel·lícula perquè es troba amb un príncep i es vol casar. Però el que crida l’atenció d’aquesta resposta és que la nena argumenta que “a la pel·lícula, la Sirenita li diu a la bruixa que li tregui la seva veu a canvi de poder donar-li cames per poder sortir fora de l’aigua i trobar-se amb el príncep, però que quan es troba amb el príncep no li pot parlar ni l’entén perquè no té veu”.

Pel que fa a la pel·lícula de la “**Bella i la Bèstia**”, tret de dos casos que argumenten la seva resposta dient que els hi agrada: “perquè viuen en un castell” i una altra nena que ho justifica dient que li agrada: “perquè a la seva germana també li agrada i l’estima molt”, en els casos restants s’argumenta la resposta amb elements relacionats amb l’amor de parella, els prínceps i princeses i el matrimoni. Una de les nenes ho justifica dient: “que li agrada quan es casen i surten flors brillants”, una altra esmenta que li agrada: “perquè la Bèstia es converteix en un príncep i es casen” i per últim, una altra nena verbalitza que li agrada l’escena: “quan la Bella es casa amb el monstre i es converteix en humà”.

Totes les nenes de la mostra coincideixen que aquestes pel·lícules anteriorment esmentades les han vist a casa, tret d’un cas que a part d’haver-les vist a casa, comenta que a l’escola ha escoltat la versió literària d’aquestes.

Continuant amb els elements cinematogràfics, se’ls hi ha preguntat a la mostra **si coneixen dues pel·lícules: Frozen i Vaiana**, dues pel·lícules que tenen com a protagonistes heroïnes de sexe femení i que l’argument principal de la pel·lícula en cap moment és l’amor de parella. Per tant, es tracta de dues pel·lícules que no contenen elements que sota el meu criteri puguin fomentar o perpetuar la idea del mite de l’amor

romàntic. En el cas de **Frozen**, més de la meitat de la mostra —5 nenes de 6— sí que han vist la pel·lícula, en canvi, amb **Vaiana** 4 nenes sí l'han vist però dues no. Per últim, i per acabar de comprovar si les històries que tenen més presents són les que contenen elements romàntics, he plantejat una pregunta per saber si recordaven algun conte on els seus protagonistes no s'enamoresin. En la majoria de casos han respost que no o no han sabut dir un títol. Només en dos casos han esmentat una història d'unicorns i el conte de “El màgic d'OZ”.

A través de la realització de **la dinàmica** plantejada a les nenes de la mostra, on la consigna era agrupar a les persones de les imatges segons el seu criteri de si es podien estimar o no, he pogut comprovar quins **són els criteris que segueixen per agrupar a aquestes i quines són les relacions amoroses que accepten i contempen com a opció**.

Dades obtingudes:

Criteris	Justificacions	Casos
Aspecte físic i semblança entre les dues parts	“S'assemblen en els ulls”, “S'assemblen en la cara”, “Tots dos són morenos”, “Tenen el mateix color de cabell”	5 → En tots els casos menys en un hi ha hagut almenys una associació seguint aquest criteri
Edat dels components de la parella	“Tots dos són vellets” “Perquè és un avi i una àvia” “Perquè els dos són avis	4
Tenen en compte la diversitat cultural	Trets asiàtics: “Tots dos són xinesos” Trets africans: “Tots dos són negrets”, “Tenen el mateix color de pell” Trets àrabs: “Porten un mocador al cap”, “Es poden estimar perquè tots dos són pobres” i justifica que són pobres perquè porten un mocador al cap	5
Tenen en compte l'expressió fàcil i emocions expressades	“Perquè totes dues estan contentes” “Perquè estan somrient”	3
Tenen en compte la diversitat funcional	“Perquè s'han fet mal els dos”, “Perquè tots dos tenen cadira”, “Perquè van en cadira de rodes” *Quan s'ha preguntat si es podrien estimar igual si un dels dos no necessités cadira de rodes: Resposta general: Sí “Sí, la meva mare no té cadira de rodes i el meu pare sí”, “Sí, perquè així es podrien ajudar”	4

La dinàmica està dissenyada per donar l'oportunitat de poder agrupar a dues dones independentment de les agrupacions fetes durant tota la dinàmica, sempre que aquestes agrupacions siguin per parelles. L'objectiu d'aquest plantejament ha sigut poder comprovar si les nenes de la mostra creuen en la possibilitat d'altres tipus de relacions amoroses, en aquest cas d'una relació de parella homosexual o si en canvi identificaven aquest amor com una relació d'amistat. En la majoria dels casos, **s'accepta la relació entre dues noies com a relació amorosa**, és a dir, contempen i accepten la idea d'una relació amorosa homosexual, al contrari del que predica el mite de l'amor romàntic. D'altra banda, hi ha dos casos que no contempen la idea que dues noies es puguin estimar com a parella. Les han agrupat argumentant que es poden estimar però únicament com a amigues, és a dir, **contempen la possibilitat que dues persones s'estimin sense necessitat que sigui amor romàntic i amor de parella, però de la mateixa manera, no encabeixen una relació homosexual com a amor de parella**. En un dels casos l'argumentació ha sigut la següent: "Aquestes dues noies són amigues" i davant la meua pregunta si es podien o no estimar com a parella, la seva argumentació va ser que: "no tenen parella, són solteres i són amigues les dues".

ACCEPTEN
RELACIONS
HOMOSEXUALS

6.1. Triangulació de dades

Element que es repeteix	A on?	Com?
Amor/estimar/enamorament	- Entrevista semiestructurada - Enquestes	A l'entrevista he comprovat que estan familiaritzades amb el terme "amor" i ho relacionen amb l'acció d'estimar. A les enquestes utilitzen l'amor per justificar les preferències del material i verbalitzen els protagonistes de les històries s'enamoren.
Acceptació de diferents tipus d'amor	- Entrevista semiestructurada - Dinàmica	A l'entrevista tenen en compte altres tipus de relacions perquè verbalitzen que estimen a les seves amigues, famílies professors... A la dinàmica estableixen criteris d'emparellament sense tenir en compte el gènere: accepten parelles homosexuals.
Presència a casa de la paraula amor/estimar i materials que contenen elements relacionats amb l'amor romàntic	- Entrevista semiestructurada - Enquestes	A partir de l'entrevista he comprovat que la majoria de nenes han sentit parlar d'amor a casa. De la mateixa manera, he comprovat que els principals responsables de posar a l'abast materials que contenen elements de l'amor romàntic són les famílies a casa
Matrimoni	- Entrevista semiestructurada - Enquesta	A l'entrevista es parla directament del matrimoni a través de la pregunta si volen o no casar-se en un futur. A l'enquesta torna a aparèixer el matrimoni com a argument per justificar les preferències de les històries

		dels materials audiovisuals i literaris dient que els hi agraden perquè els protagonistes es casen.
Històries de prínceps i princeses	- Enquesta - Entrevista	Apareixen a l'enquesta per reflectir la preferència que tenen les nenes per aquestes històries i els elements que contenen: amor, matrimoni... A l'entrevista es menciona els prínceps i princeses com a màxima aspiració de futur: vol ser una princesa que viu en un castell amb un príncep.
Utilitzar com a criteri per establir relacions amoroses la semblança física i els cànons de bellesa estàndards del món occidental socialment establerts	- Entrevista semiestructurada - Enquesta - Dinàmica	A l'entrevista semiestructurada una nena verbalitza com a criteri essencial a l'hora d'escollir una parella que tingui una semblança física amb ella. A l'enquesta algunes nenes han justificat les seves preferències quant a materials fent esment a l'aparença física dels personatges: són guapos, porten un vestit rosa... A la dinàmica, tret d'un cas, totes les nenes han justificat almenys una tria utilitzant el criteri basat en l'aparença física i els cànons de bellesa.

7. Reflexions i conclusions

Supòsit	Pregunta	Objectiu
Les nenes de P5 entenen l'amor romàntic únicament com amor de parella entre home i dona sense tenir en compte altres tipus d'amor	Les nenes de P5 entenen l'amor romàntic únicament com a amor entre home-dona o creuen en la possibilitat d'altres tipus de relacions amoroses?	Analitzar quina concepció tenen les nenes sobre l'amor romàntic i saber si per a elles hi ha diferents tipus d'amor i diferents tipus de relacions: homosexuals, diversitat cultural...

En referència al primer supòsit: “Les nenes de P5 entenen l'amor romàntic únicament com amor de parella entre home i dona sense tenir en compte altres tipus d'amor”, cal dir que tenint en compte les respostes obtingudes amb els 3 instruments, queda **parcialment confirmat**. L'objectiu plantejat per a aquest supòsit és: “analitzar la concepció que tenen les nenes sobre l'amor romàntic i saber si per a elles hi ha diferents tipus d'amor i relacions —d'amistat, homosexuals, tenint en compte o no la diversitat cultural...— i ha quedat assolit gràcies a la informació obtinguda amb els 3 instruments d'investigació sobre els quals es reflexiona a continuació.

A partir de l'entrevista semi estructurada, he pogut comprovar que les nenes **entenen l'amor com l'acció d'estimar**, i quan se'ls hi ha plantejat la qüestió de qui estimen, **tenen en compte que existeixen altres tipus d'amor** —amor per la família, els amics i amigues o les professores—, i no associen únicament la paraula amor i estimar a l'amor de parella.

Quant a **com demostraven o els altres els hi demostraven a elles que les estimen**, totes han dit que ho demostren a partir de l'afecte, però la meitat de la mostra també ha

verbalitzat que relacionen demostrar amor amb regals materials. Això demostra que actualment vivim en un **món capitalista**, i que tal com s'especifica al marc teòric, el capitalisme s'aprofita molt i fa negoci de l'amor, en concret amb el binarisme i l'exclusivitat que predica l'amor romàntic i de parella: Sant Valentí, casaments, viatges de lluna de mel... Per tant, queda demostrat que les nenes des de ben petites ja estan influenciades per aquesta idea d'amor romàntic i en conseqüència, amb el capitalisme. Puc confirmar que actualment a la societat occidental, la indústria de l'amor romàntic té un paper molt important i com a conseqüència es fomenta la vida en parella. Per tant, tal com he citat al marc teòric, "l'amor és un sentiment associat amb l'afectivitat, però les formes de comprendre, expressar, definir i viure el sentir de l'amor són construccions socioculturals" (Pascual, 2016, p.64), tenint en compte que principalment l'expressen a través de l'afecte però el fet de relacionar un regal material amb l'expressió d'un sentiment com l'amor, és una construcció sociocultural que s'ha anat transmetent i fomentant al llarg de la història per obtenir beneficis.

Amb relació a si les nenes de la mostra només entenen l'amor de parella com a una relació entre home i dona, cal dir que **una majoria sí que accepten les relacions homosexuals** com a opció de parella amorosa, al contrari del que predica l'amor romàntic i trenquen amb aquesta idea de binarisme entre home i dona. D'altra banda, hi ha dos casos que contemplen la possibilitat que dues dones s'estimin sense necessitat que sigui amor de parella, argumenten que es poden estimar com a amigues, però de la mateixa manera **no encabeixen una relació homosexual com a amor de parella**. L'argumentació ha sigut la següent: "Aquestes dues noies són amigues" i davant la meua pregunta si es podien o no estimar com a parella, la seva argumentació va ser que: "no tenen parella, són solteres i són amigues les dues", demostrant la presència i necessitat d'un home per considerar-ho amor i la influència del mite de l'amor romàntic amb relació a la no acceptació de les parelles homosexuals i el binarisme anteriorment esmentat. Per tant, com ja he comentat a l'inici, el supòsit queda parcialment confirmat, ja que **la majoria de nenes de la mostra entenen l'amor més enllà del que dicta el mite de l'amor romàntic quant a relació únicament entre home i dona**, tot i que hi ha casos on la influència d'aquest mite és major i entenen l'amor com a únic model de relació sense possibilitat de canvi, centrat en el binarisme perquè únicament contemplen l'opció de relacions heterosexuales.

Amb relació a l'amor de parella, i més concretament centrant-me en quines eren les seves **opinions amb relació al matrimoni** —element molt present en el mite de l'amor romàntic—, he rebut diversitat d'opinions, però les més destacables han sigut dues que argumenten la seva resposta afirmativa dient que els hi agradaria casar-se: "Perquè li agrada fer petons i perquè li agradaria conèixer i veure molt a la seva parella". Aquestes dues argumentacions es poden relacionar amb la visió que es té de la parella quant a **dependència i control**, tenint en compte que verbalitzen que els hi agradaria veure i passar molt temps amb ells. Aquesta concepció de dependència amb relació a la parella té una forta vinculació amb el que predica el mite de l'amor romàntic, sobretot quant a la submissió i necessitat per part de la dona cap a l'home. Continuant amb les respostes obtingudes quant al matrimoni, hi ha hagut el cas d'una

altra nena que ha contestat que no voldria casar-se perquè: “tens molts treballs i has de demostrar que ho fas sola, pensant amb el cap per poder aprendre més coses”. D'aquesta argumentació puc interpretar que, al contrari que en el cas anterior, hi ha una **necessitat d'independència** respecte a l'home, una necessitat de poder demostrar la capacitat de poder desenvolupar-se com a dona sense la necessitat de la figura masculina, tenint en compte que la seva visió quant al matrimoni o la vida en parella pot suposar una càrrega de feina. Aquesta argumentació trenca amb un dels principals mites de l'amor romàntic: el mite de “la mitja taronja” i aquesta visió patriarcal on la dona està en una posició d'inferioritat i submissió respecte de l'home i que no es necessita aquesta complementarietat que suposadament poden donar els homes. Aquestes diverses maneres de viure i comprendre l'amor estan influenciades per les experiències que aquestes nenes viuen en el seu entorn, per tant, hi ha un **component de transmissió social** molt important que utilitza l'amor per perpetuar el sistema patriarcal i continuar fomentant les desigualtats entre gèneres.

Les nenes que han respost que no volen casar-se en un futur demostren que la seva concepció d'amor està **menys influenciada per l'amor romàntic** i la necessitat i dependència de l'home quant a creixement i desenvolupament personal. Aquesta decisió pot anar motivada per la visió de l'amor o de parella com una càrrega, sense tenir en compte que existeix l'amor de parella lliure sense necessitat de submissió, que resta molt del tipus d'amor i de relacions que vol vendre l'amor romàntic. D'altra banda, les nenes que han respost que sí, es **mostren més influenciades per les construccions socials que s'han anat establint i transmetent a través del mite de l'amor romàntic**, que principalment defineix l'amor a través de “4 elements: idealització, erotització de l'altre i desig d'intimitat i expectativa” Jankoviak (citat per Pascual, 2016, p.65).

Així doncs, responent a la **pregunta inicial** amb relació al supòsit: “Les nenes de P5 entenen l'amor romàntic únicament com a amor entre home-dona o creuen en la possibilitat d'altres tipus de relacions amoroses?”, sí, creuen en altres possibilitats quant a tipus de relacions amoroses, tot i que algunes nenes han mostrat més influència pel binarisme que predica el mite de l'amor romàntic i no accepten relacions amoroses homosexuals.

Supòsit	Pregunta	Objectiu
Les nenes de P5 associen l'amor amb els cànons de bellesa estàndards del món occidental.	Les nenes de P5 associen les parelles perquè els estàndards de bellesa són els mateixos?	Comprovar si les nenes agrupen les parelles per les seves semblances físiques i els cànons de bellesa estàndards del món occidental socialment establerts

Amb relació al segon supòsit: “Les nenes de P5 associen l'amor amb els cànons de bellesa estàndards del món occidental”, tenint en compte les dades obtingudes als tres instruments, queda **totalment confirmat.**

L'objectiu d'aquest supòsit és: “comprovar si les nenes agrupen les parelles tenint en compte les seves semblances físiques i els cànons de bellesa estàndards del món occidental socialment establerts” i ha quedat assolit a través dels 3 instruments d'investigació plantejats, principalment a través de la dinàmica.

Tots els instruments utilitzats han mostrat alguna evidència amb relació a què el principal criteri que utilitzen les nenes a l'hora d'escollir parella **es basa principalment en l'aparença física i els cànons de bellesa socialment establerts.** A través de l'enquesta, he pogut comprovar que algunes nenes han argumentat les seves respostes quant a preferències de materials literaris i audiovisuals fent esment a l'aparença física dels prínceps i princeses i els principals protagonistes de les històries, argumentat que són guapos i guapes o els hi agrada com vesteixen. Aquesta argumentació demostra la **importància que se li dona a l'aparença física i als cànons de bellesa quant a establir relacions amoroses**, arribant a establir-los com a ideals o referents, sense tenir en compte la individualitat i la bellesa de cadascú i podent desencadenar una frustració per no arribar a ser com a aquests ideals. Aquesta idealització, altes expectatives i importància per l'aspecte físic es relaciona amb el **patriarcat de consentiment** esmentat al marc teòric, entenent el patriarcat de consentiment com el “convenciment o la incitació a través de la seducció que les dones desitgin arribar a ser com els models de feminitat que mostren els diferents mitjans de comunicació que s'han anat construint socialment i culturalment” (Hernández, 2015, p.9). És a dir, materials audiovisuals i literaris posats a l'abast dels infants **contribueixen a continuar transmetent els cànons de bellesa estàndards occidentals amb l'objectiu d'establir ideals de bellesa.**

Amb relació a la diversitat cultural, cal dir que la majoria de nenes de la mostra han relacionat l'amor amb la semblança física quant a color de pell, la forma dels ulls... Tenint en compte les semblances entre persones de la mateixa cultura o ètnia, mostrant preferència per agrupar-les entre elles sense tenir en compte la possibilitat d'una interculturalitat i que la semblança física i la cultura a la qual pertanyen no és un criteri essencial a l'hora d'establir una relació amorosa. Vull destacar el cas d'una nena de la mostra que agrupa dues imatges d'un home i una dona de cultura musulmana. La seva argumentació en relació al criteri per relacionar aquestes dues persones amb l'amor ha sigut la següent: “tots dos són pobres i per això es poden estimar”. El que més crida l'atenció d'aquesta resposta és que, quan li vaig preguntar en què es basava per creure que eren pobres, va verbalitzar: “perquè porten un mocador al cap”. Aquesta nena mostra que té una **evident influència de les representacions socials i dels estereotips creats amb relació al col·lectiu de persones pertanyents a la cultura musulmana**, inclús es podria parlar de racisme i etiquetatge. Probablement aquestes representacions han sigut transmeses socialment pel seu entorn proper a través de les interaccions socials que contribueixen a tenir una visió comuna a un grup o classe social en concret. Tal com s'explica al marc teòric les representacions socials no són estàtiques, i l'educació

pot contribuir a modificar aquesta visió envers el col·lectiu afectat (Materán, 2008, pg.247). Així doncs, penso que en aquest cas és important centrar esforços tant en l'àmbit familiar com escolar per poder canviar aquesta representació social i crear una visió més positiva amb relació a aquest col·lectiu.

A l'enquesta es parla del conte: "La rateta que escombrava l'escaleta". És la història d'una rateta que rep la visita de diferents animals que la volen conquerir. La rateta els rebutja a tots, tret del gat que verbalitza que és el més atractiu. Escull al gat per la seva aparença física però no té en compte que també és l'únic animal de tots que se la vol menjar perquè és un ratolí. Algunes nenes de la mostra han comentat que els hi agrada aquest conte perquè escull al gat. Crec que el fet que siguin conscients que la rateta escull al gat perquè és atractiu, tot i que se l'ha pogut menjar, pot contribuir a normalitzar que majoritàriament només es tingui en compte l'aparença física de l'altra persona quant a establir relacions amoroses i que altres aspectes amb relació als valors, la personalitat i l'actitud de les persones tinguin menys importància. Penso que és important evitar que es normalitzi a través dels materials que posem a l'abast de les nenes el fet d'establir com a únic criteri per escollir una parella aspectes relacionats amb l'aparença física i els cànons de bellesa. Si aspectes rellevants com l'actitud i els valors de la persona queden en segon pla, les relacions poden acabar derivant a situacions més perilloses com la violència de gènere.

A l'entrevista semiestructurada hi ha hagut el cas d'una nena que ha verbalitzat que la seva futura parella ha de tenir una semblança física amb ella, ja sigui el cabell, el rostre... però a més, cal destacar que estableix **un criteri socioeconòmic com a condició per escollir-la**. Verbalitza que la seva futura parella ha de tenir diners, perquè ella en té pocs i si estan junts ella en podrà tenir més. Quan se li pregunta si escolliria aquest mateix home encara que no tingués diners, respon que no es casaria amb ell. Per tant, queda demostrat que tot i que la majoria de nenes de la mostra basen el seu criteri en els estàndards de bellesa, també estableixen altres criteris que no tenen a veure amb l'aparença física però sí amb la **superficialitat, el capitalisme i la societat patriarcal en què vivim**. Aquest criteri per establir una parella i l'argumentació dels diners, mostren un pensament patriarcal, de necessitat de l'home com a poder econòmic i com a figura de poder. Així doncs, en aquest cas puc afirmar que hi ha una influència del mite de l'amor romàntic i els diferents mandats de gènere que s'han anat construint i transmetent socialment. He vist reflectit com l'amor romàntic **aconsegueix perpetuar el sistema patriarcal i aconsegueix un marc de desigualtat entre els dos gèneres que sempre situa a la dona en una posició d'inferioritat i de necessitat de complementarietat d'un home**.

Per tant, la **resposta a la pregunta inicial** amb relació al supòsit: "Les nenes de P5 associen les parelles perquè els estàndards de bellesa són els mateixos?" és **afirmativa**, tot i que com he pogut comprovar, també s'estableixen altres criteris essencials a l'hora d'escollir una parella com, per exemple: criteris relacionats amb la interculturalitat i criteris socioeconòmics que es relacionen directament amb la visió patriarcal i els mandats de gènere que transmet l'amor romàntic.

Supòsit	Pregunta	Objectiu
Els diversos materials que es troben en el context i a l'abast dels infants: material literari i audiovisual, perpetuen i fomenten la idea de l'amor romàntic	Els materials dirigits als infants i les seves històries contenen elements que fomenten i perpetuen la idea de l'amor romàntic?	Comprovar si els materials literaris i audiovisuals que els infants tenen a l'abast fomenten i perpetuen la idea de l'amor romàntic

Amb relació al tercer supòsit: “Els diversos materials que es troben en el context i a l'abast dels infants: material literari i audiovisual, perpetuen i fomenten el mite de l'amor romàntic” queda **totalment confirmat** a través de les preferències verbalitzades quant a material audiovisual i literari, les històries que expliquen aquests i l'argumentació que han fet les nenes de la mostra. **L'objectiu** amb relació al supòsit és el següent: “Comprovar si els materials literaris i audiovisuals que els infants tenen a l'abast fomenten i perpetuen la idea de l'amor romàntic” que s'ha assolit gràcies a la informació rebuda pels 3 instruments d'investigació, principalment a través de l'enquesta.

Les respostes donades a l'enquesta per part de la mostra confirmen que **hi ha una forta influència del mite de l'amor romàntic quant a expectatives amoroses i preferències a l'hora d'escollir una història literària o audiovisual**. A la majoria dels casos els hi agraden les històries de prínceps i princeses i coneixen les pel·lícules Disney estereotipades i amb elements que poden fomentar i perpetuar el mite de l'amor romàntic: el matrimoni, actituds patriarcals, submissió i pèrdua d'identitat de la dona, binarisme... Cal destacar que quan se'ls hi pregunta la raó per la qual els hi agraden aquestes històries, són elles mateixes les que anomenen algun d'aquests elements —com per exemple el matrimoni— com l'element que més els hi crida l'atenció de la història.

Cal destacar la resposta d'una nena de la mostra quan se li ha preguntat com s'imaginava en un futur i quines eres les seves expectatives. A diferència de les seves companyes que han verbalitzat alguna professió o esport, ella ha respost que s'imaginava com una princesa, vivint en un castell molt gran amb un príncep. Aquest és un clar exemple de fins a quin punt poden influenciar els materials audiovisuals i literaris als infants que els consumeixen i com poden acabar idealitzant situacions fictícies que es relacionen amb el mite de l'amor romàntic. Aquestes situacions idíl·liques d'amor romàntic poden arribar a ser les màximes aspiracions de futur d'una nena de cinc anys. Un altre cop cal mencionar el patriarcat de consentiment, ja que a través d'aquestes històries es vol transmetre una idea de feminitat i d'amor estereotipades que persuadeixen a les nenes i que aconseguen que les estableixin com a referència.

Crec que tenir com a referent o objectiu aconseguir una vida centrada en l'amor romàntic és molt perjudicial per al creixement i desenvolupament independent de les nenes, crec que s'haurien de posar a l'abast dels infants altres tipus d'històries i referents que els motivessin a créixer i a aconseguir objectius centrats en l'èxit personal i individual de cadascú al marge de l'amor romàntic i la necessitat d'una altra persona per sentir-se realitzat.

Cal dir que quan se'ls hi va preguntar a les nenes de la mostra si els hi agradaria ser la princesa d'aquests contes o ser rescatades per un príncep, totes van respondre que sí, **evidenciant aquesta idealització i actitud patriarcal envers la submissió de la dona i la posició d'inferioritat respecte de l'home**. És essencial controlar quins elements transmeten els materials que posem a l'abast dels infants perquè poden fomentar la transmissió de fantasies i concepcions errònies amb relació a la seva identitat com a dones i a la concepció d'amor. Tal com cita Legarde: "El patriarcat durarà fins que les dones sostinguem les nostres fantasies. La duració del patriarcat és directament proporcional a les nostres fantasies patriarcales" (citada per Pascual, 2016, p.65).

Cal tenir en compte que alguns elements cinematogràfics i literaris pels quals se'ls hi ha preguntat a les nenes de la mostra i pels que han mostrat preferència, els he escollit perquè contenen elements característics relacionats amb l'amor romàntic. El cas més evident és la **pel·lícula de la Sirenita**, una història d'una sirena anomenada Ariel que accepta intercanviar la seva veu per unes cames que l'ajudaran a pujar a la superfície amb l'objectiu de conquistar a un príncep. Justament a l'escena on s'efectua aquest intercanvi per part d'una bruixa, aquesta canta una cançó on apareixen frases com les següents:

Font: <https://www.youtube.com/watch?v=kFuGaLNdCg4> a partir del minut 2:06

- **Bruixa:** "¿Aceptas, querida?" **Ariel:** Si me convierto en humana ya no veré a mi padre ni a mis Hermanas. **Bruixa:** Pero tendrás a tu hombre"
- **Bruixa:** "Lo que quiero es tu voz." **Ariel:** ¿Pero sin mi voz, cómo? **Bruixa:** "Eso no importa, te ves muy bien. No olvides que tan solo tu belleza es más que suficiente"
- **Bruixa:** "Allá arriba es preferido que las damas no conversen a no ser que te quieras divertir. Verás que no logras nada conversando a menos que los pienses ahuyentar. Admirada tu serás si callada siempre estás. Sujeta bien tu lengua y trinufarás Ariel!"

Aquesta és una evidència de com les pel·lícules que posem a l'abast dels infants i per les quals tenen preferència, contenen elements relacionats amb l'amor romàntic i el patriarcat quant a submissió per part de la dona cap a l'home o la pèrdua d'identitat pròpia per aconseguir l'amor.

A més cal tenir en compte una de les respostes rebudes a l'enquesta. Que la protagonista hagi de renunciar a la seva identitat per aconseguir l'amor d'un home no és un fet que passi desapercebut, ja que la nena verbalitza: "La sirena ha de renunciar a la seva veu per aconseguir unes cames i poder trobar-se amb el príncep, però que quan se'l troba no pot parlar amb ell ni l'entén perquè no té veu". Per tant, aquesta nena és conscient de l'acte de submissió que està fent la protagonista de la història i reflexiona sobre el fet que si no té veu no podrà comunicar-se amb ell i que, per tant, renunciar a la seva identitat té conseqüències negatives. Tot i aquesta reflexió, és una pel·lícula per la qual mostra preferència. Crec que el fet de posar a l'abast elements audiovisuals amb aquest grau d'influència cap a l'amor romàntic pot fer que les nenes acabin normalitzant haver de

renunciar a la seva identitat per aconseguir l'amor, i no tenen en compte que el concepte d'amor és molt diferent de la que predica l'amor romàntic i que no implica haver de renunciar a la individualitat ni la identitat pròpia, sinó que es tracta d'acceptar i estimar a l'altra persona tal com és. Tal com se cita al marc teòric, "la construcció sociocultural de l'amor romàntic ens educa diferent a homes i dones" (Pascual, 2016, p.64) i transmet els mandats de gènere socialment establerts que influeixen en les actituds que erròniament estan catalogades per a dones i per a homes. Donen una visió molt diferent del que ha de ser l'amor per als homes i per a les dones i contribueixen a construir diferents identitats.

També m'agradaria fer esment a **la pel·lícula de la Bella i Bèstia**, una pel·lícula per la qual s'ha preguntat a l'enquesta. És la història d'una noia que viu en un poble on tothom l'admirava per la seva bellesa i el seu intel·lecte. Aquesta noia arriba per casualitat a un castell on viu una bèstia que pateix un encanteri. Aquest encanteri el mantenia amb l'aspecte d'una bèstia però el podia revertir si trobava l'amor abans que caiguessin tots els pètals d'una rosa màgica. Aquesta noia es queda presonera al castell patint les constants hostilitats de la bèstia fins que, tot i haver patit actituds inadequades per part d'ell, pensa que és un bon home i justifica les seves actituds amb la situació que està patint per culpa de l'encanteri. La noia s'acaba enamorant de la bèstia i li fa el petó necessari per trencar l'encanteri. Penso que el missatge que vol transmetre aquesta pel·lícula és molt perillós, ja que **vol normalitzar que l'amor tot ho pot i que tot ho justifica**, que no importa que es tinguin actituds inadequades i que accepta tot de l'altra persona encara que sigui perjudicial per a tu mateixa. Crida l'atenció que totes les nenes de la mostra l'hagin vist i els hi agradi. És per això que crec que és important controlar els missatges que transmeten els materials als quals tenen accés els infants perquè en un futur poden acabar normalitzant o acceptant situacions tan perilloses com **la violència de gènere**. Aquestes deriven de la falsa creença que el mite de l'omnipotència predica: "mite relacionat amb l'amor romàntic que es basa en la creença que l'amor tot ho pot, que ajuda a resoldre els problemes i que justifica totes les conductes" Yela (citada per Hernández, 2015, p.13).

Crec que aquests dos elements audiovisuals no haurien de ser els principals referents que utilitzin les nenes per basar les seves creences sobre l'amor ni les seves expectatives quant a identitat com a dona. Així doncs, queda demostrat que aquests elements audiovisuals i literaris tenen una forta influència en la perpetuació i la transmissió del mite de l'amor romàntic i que no són els més adequats per posar a l'abast dels infants pels elements perjudicials quant a la transmissió de mandats de gènere, patriarcat i la visió errònia que transmeten de l'amor amb relació a l'omnipotència, l'exclusivitat i el binarisme. També influeix en la imatge de dona que transmeten quant a submissió i models de feminitat.

A través de l'enquesta, he pogut descobrir que **els principals responsables de posar a l'abast materials que fomenten i perpetuen el mite de l'amor romàntic són els pares des de casa**. Per tant, això demostra que les diferents institucions: tant la família com l'escola, són còmplices de la transmissió i perpetuació del mite de l'amor romàntic. Amb

això es confirma l'esmentat al marc teòric en referència a la **transmissió de l'amor romàntic: s'aprèn dels nuclis familiars i dels productes culturals**.

Existeixen altres tipus de material audiovisual i literari més adequat quant a formar la seva identitat com a dones, que ajuden a desmuntar els mandats de gènere socialment establerts i desmunten moltes de les creences relacionades amb l'amor romàntic. Alguns exemples són: la pel·lícula Frozen o Vaina. Però la realitat és que quan se'ls hi ha preguntat sobre la preferència o el coneixement d'altres històries no tan estereotipades ni amb tants elements d'amor romàntic, la quantitat de nenes de la mostra que les han vist és menor, demostrant d'aquesta manera que la probabilitat d'estar influenciades pels materials que sí que contenen elements relacionats amb l'amor romàntic és més elevada.

Així doncs, la resposta a la **pregunta inicial**: "Els materials dirigits als infants i les seves històries contenen elements que fomenten i perpetuen la idea de l'amor romàntic?" és totalment afirmativa com ja ha quedat demostrat anteriorment amb les reflexions sobre les argumentacions i preferències de les nenes de la mostra.

Com a **conclusió i reflexió final** cal dir que els tres supòsits de la recerca s'han confirmat, tret del primer que ho ha fet parcialment, ja que les nenes de la mostra han evidenciat que tenen en compte altres tipus d'amor a part de l'amor de parella. Per tant, tenint en compte la confirmació dels tres supòsits puc afirmar que existeix una forta influència de l'amor romàntic en les 6 nenes de P5 d'aquesta escola escollides per a la mostra.

D'una banda, es confirma que existeix una influència de l'amor romàntic quant a la concepció que tenen les nenes sobre l'amor amb relació al binarisme, al capitalisme i al patriarcat. Aquests aspectes esmentats poden tenir connotacions negatives principalment en la seva formació d'identitat com a dones. D'altra banda, he comprovat que les nenes de la mostra utilitzen com a criteri principal per establir relacions amoroses aspectes relacionats amb l'aparença física i els cànons de bellesa estàndards del món occidental. Aquest fet es veu motivat per les interaccions socials i pels exemples i influències que reben de diversos materials que tenen al seu abast. Aquests contribueixen establir ideals amb relació a l'elecció de parelles, a crear una concepció errònia de l'amor i establir models de feminitat.

Així doncs, d'una manera o una altra, durant tota la recerca han anat apareixent argumentacions relacionades amb la comparació i el desig de voler ser i aconseguir el que mostren diferents històries audiovisuals i literàries. Aquestes, majoritàriament estan estereotipades i contenen elements relacionats amb l'amor romàntic. Per tant, queda demostrada la forta influència que tenen els materials que posem a l'abast dels infants i que tenen una repercussió tant en l'àmbit individual com col·lectiu com a societat. L'estudi m'ha permès comprovar que els principals responsables d'oferir aquests materials als infants són els pares, i en menor mesura, els docents.

Així doncs, gràcies a aquest estudi he confirmat la idea que cal un replantejament sobre els materials que posem a l'abast dels infants i una anàlisi més exhaustiu quant als

missatges negatius que aquests poden transmetre. Després de fer la recerca penso que cal conscienciar a la societat, en concret a les famílies i als docents, que s'ha de fer un esforç i un treball quant a evitar la transmissió de l'amor romàntic per totes les connotacions negatives que d'aquest se'n deriven: un pensament patriarcal, els mandats de gènere que situen a la dona en una posició d'inferioritat i submissió i el binarisme que només contempla com a parella un home i una dona i com a conseqüència fa que no s'acceptin altres tipus de relacions a part de les heterosexuales.

Cal consciència i voluntat per acabar amb la transmissió d'un mite que no deixa avançar cap a una societat igualitària, que justifica el patriarcat i la violència de gènere amb un sentiment tan pur com és l'amor.

8. Aplicabilitat

Penso que aquesta recerca té una aplicabilitat força rellevant per a la societat, concretament per als principals agents educadors dels infants: les famílies i els educadors i educadores. A través de la recerca ha quedat demostrada la forta influència que té l'amor romàntic en les nenes d'infantil i que els principals transmissors d'aquest mite són els materials audiovisuals i literaris que posem a l'abast dels infants. És per això que penso que aquesta recerca pot ser molt útil per fer reflexionar i prendre consciència a les famílies i als educadors i educadores dels infants quines són les conseqüències negatives que pot arribar a generar la transmissió de l'amor romàntic i per tant, com és d'important analitzar i tenir cura dels missatges que transmetem als infants d'aquestes edats a través de la interacció amb els diversos materials. Així doncs, penso que aquesta recerca pot motivar als principals agents educadors dels infants a fer un esforç per escollir materials que trenquin amb la transmissió de l'amor romàntic i que siguin models més positius quant a la concepció d'amor.

9. Propostes de millora

Una de les principals propostes de millora hagués sigut poder fer la recerca amb una mostra més àmplia que inclogués a 6 nens. Aquest era el plantejament inicial de la recerca abans de la situació de pandèmia que estem vivint actualment. Incloure a nens a la mostra m'hagués permès poder comprovar les principals diferències i similituds quant a la influència de l'amor romàntic i els diferents supòsits plantejats tenint en compte el gènere dels subjectes.

Referències bibliogràfiques

- Acuña, B. P. (2011). Métodos científicos de observación en educación. *Editorial visión libros*. Recuperat de: <https://books.google.es/books?hl=es&lr=&id=1JXcMRQuAdQC&oi=fnd&pg=PA9&dq=observaci%C3%B3n+participante&ots=Lja6TsVCYW&sig=FIY2igkCqUMLfTfgJSdq909dPGA#v=onepage&q=observaci%C3%B3n%20participante&f=false>
- Aguiar, E. P. (2015). Observación participante: una introducción. *Revista San Gregorio*, 80-89. Recuperat de: <http://revista.sangregorio.edu.ec/index.php/REVISTASANGREGORIO/article/view/116/72>
- Blasco, T. & Otero, L. (2008). Técnicas conversacionales para la recogida de datos en investigación cualitativa: La entrevista (I). *Nure investigación*, 33.
- Bruel dos Santos, T. C., Scarparo, H. B. K., Calvo Hernandez, A. R., Herranz, J. S., & Blanco, A. (2013). Estudio psicosocial sobre las representaciones sociales de género. *Diversitas: Perspectivas en Psicología*, 9(2), 243-255. Recuperat de: http://www.scielo.org.co/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1794-99982013000200002
- d'Ensenyament, D. (2008). Currículum d'Educació Infantil. Segon Cicle. *Decret*, 181, 2008.
- Díaz-Bravo, L., Torruco-García, U., Martínez-Hernández, M., & Varela-Ruiz, M. (2013). La entrevista, recurso flexible y dinámico. *Investigación en educación médica*, 2(7), 162-167. Recuperat de: http://www.scielo.org.mx/scielo.php?pid=S2007-50572013000300009&script=sci_arttext
- Drewes, A. (2006). Play-Based Interventions. *Journal of Early Childhood and Infant Psychology*, (2), pp.139. Recuperat de: <https://www.questia.com/read/1G1-220640549/play-based-interventions>
- Española, R. A., & Madrid, E. (1992). Diccionario de la lengua española.
- Franco, Y. (2011). Tesis de Investigación. Marco Metodológico. Venezuela. Recuperat de: <http://tesisdeinvestig.blogspot.com/2011/06/marco-metodologico-definicion.html>
- Gómez, P. (2012). La elección del estudio de caso en investigación educativa. Recuperat de: http://www.ugr.es/~pwlac/G28_14Carmen_Alvarez-JoseLuis_SanFabian
- Hernández González, B. (2015). Concepción del amor romántico y la violencia de género en la adolescencia. Recuperat de: <https://riull.ull.es/xmlui/bitstream/handle/915/1089/Concepcion+del+amor+romantico+y+la+violencia+de+genero+en+la+adolescencia.pdf?sequence=1>
- Herrera, C. (14 de setembre 2013). Cada oveja con su pareja. *Eldiario.es*. Recuperat de: https://www.eldiario.es/zonacritica/oveja-pareja_6_175042515.html

- Herrera, M. M. (2016). Amor romántico y monogamia: una conjunción acrítica y peligrosa. In *IV Jornadas del Centro Interdisciplinario de Investigaciones en Género 13, 14 y 15 de abril de 2016 Ensenada, Argentina. Universidad Nacional de La Plata. Facultad de Humanidades y Ciencias de la Educación. Centro Interdisciplinario de Investigaciones en Género*. Recuperat de: <http://www.memoria.fahce.unlp.edu.ar/library?a=d&c=eventos&d=Jev9955>
- Jodelet, D. (2011). Aportes del enfoque de las representaciones sociales al campo de la educación. Espacios en blanco. *Revista de educación*, 21, 133-154. Recuperat de: <https://www.redalyc.org/pdf/3845/384539803006.pdf>
- Martín, J. R. (2009). Observación Participante: informantes claves y rol del investigador. *Nure investigación*, 42, 1-4. Recuperat de: https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/34005359/obspar_formet42.pdf?response-content-disposition=inline%3B%20filename%3Dobspar_formet42.pdf&X-Amz-Algorithm=AWS4-HMAC-SHA256&X-Amz-Credential=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A%2F20200301%2Fus-east-1%2Fs3%2Faws4_request&X-Amz-Date=20200301T170924Z&X-Amz-Expires=3600&X-Amz-SignedHeaders=host&X-Amz-Signature=757b0da1e3bef2f9dbc2f9e0891a438190f68e9ae6fd090f10f1ab9627b1fefa
- Martínez Carazo, P. C. (2011). El método de estudio de caso Estrategia metodológica de la investigación científica. *Revista científica Pensamiento y Gestión*, (20). Recuperat de: <http://rcientificas.uninorte.edu.co/index.php/pensamiento/article/viewFile/3576/2301>
- Martínez, A., & Merlino, A. (2012). Normas de género en el discurso cinematográfico infantil: el eterno retorno del “final feliz”. *Cuestiones de género: de la igualdad y la diferencia*, (7), 79-97. Recuperat de: <http://revpubli.unileon.es/index.php/cuestionesdegenero/article/view/904/794>
- Materán, A. (2008). Las representaciones sociales: un referente teórico para la investigación educativa. *Geoenseñanza*, 13(2), 243-248. Recuperat de: <https://www.redalyc.org/pdf/360/36021230010.pdf>
- Mora, M. (2002). La teoría de las representaciones sociales de Serge Moscovici. *Athenea Digital. Revista de pensamiento e investigación social*, 1(2). Recuperat de: <https://atheneadigital.net/article/view/n2-mora>
- Munarriz, B. (1992). Técnicas y métodos en investigación cualitativa. Recuperat de: <https://ruc.udc.es/dspace/bitstream/handle/2183/8533/CC-02art8ocr.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Pascual Fernández, A. (2016). Sobre el mito del amor romántico. Amores cinematográficos y educación. Recuperat de: https://digibug.ugr.es/bitstream/handle/10481/41940/PascualFernandez_AmorCine.pdf?sequence=1&isAllowed=y

- Rodríguez, N. S. (2009). Del mito del amor romántico a la construcción de relaciones amorosas entre iguales: una mirada feminista. Poder, poderes y empoderamiento...¿ y el amor?¡ ah, el amor!. Recuperat de: <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:276857/FULLTEXT01.pdf#page=52>
- Taylor, S. J., & Bogdan, R. (2008). La entrevista en profundidad. Métodos cuantitativos aplicados, 2, 194. Recuperat de: https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/34912704/LECTURA_DE_EVERTSON.pdf?response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DLECTURA_DE_EVERTSON.pdf&X-Amz-Algorithm=AWS4-HMAC-SHA256&X-Amz-Credential=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A%2F20200219%2Fus-east-1%2Fs3%2Faws4_request&X-Amz-Date=20200219T165515Z&X-Amz-Expires=3600&X-Amz-SignedHeaders=host&X-Amz-Signature=5c81e8a9533f6dad9cef1e83ec5098b55d4aebd11662f7618cdc06d3145a9bcf#page=192
- Toledo, M. S. H. (2012). Diferencias entre Cuestionario y Encuesta. *Universidad virtual de salud Manuel Fajardo*. Recuperat de: <http://uvsfajardo.sld.cu/diferencias-entre-cuestionario-y-encuesta>
- Ugalde, C. (2014). La Sirenita Pobres Almas en Desgracia español latino [Vídeo]. Recuperat de: <https://www.youtube.com/watch?v=kFuGaLNdCg4>

